

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 52
2013

With summaries

KØBENHAVN 2013
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 255.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 201.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Munken Premium Cream 13, 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Nodesats: Jakob K. Meile
Grafisk tilrettelæggelse: Lene Eklund-Jürgensen & Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-126-8

SKRIFTSPROGSKOMPETENCE OG SKRIFTSPROGSVALG

hos to kommandanter på Kronborg i 2. halvdel af 1600-tallet

AF

BIRGIT CHRISTENSEN

Før det danske kongerige var 1600-tallet præget af krigene med Sverige. Landsdelene Skåne, Halland og Blekinge blev i 1658 afstået til Sverige. I 1660 blev enevælden indført.

Kong Frederik 3., der var blevet konge ved sin far Christian 4.s død i 1648, herskede derefter over Danmark, Norge, Island og de daværende hertugdømmer Slesvig og Holsten. Da han døde i 1670, blev han efterfulgt af sin søn Christian 5., der døde i 1699.

Norge og Island blev administreret på dansk, Holsten på tysk, og sammen med Holsten det ellers langt overvejende dansksprogede hertugdømme Slesvig.

Jeg vil her fremlægge en lille empirisk studie i samspillet mellem de to sprog i administrationen af hæren og i den del af centraladministrationen, der var ansvarlig derfor, idet jeg dog begrænser mig til korrespondancen fra to kommandanter på Kronborg til centraladministrationen. Inden jeg redegør yderligere for min problemstilling, skal den tidligere forskning omtales. Om dette emne er der kun skrevet meget lidt.

Sprog i den danske hær – tidligere forskning

I almindelighed gælder den tommelfingerregel, at den danske hær blev kommanderet på tysk indtil 1773, derefter på dansk;¹ den danske flåde derimod er altid blevet kommanderet på dansk. Ifølge sprogforskeren Peter Skautrup var hærens skriftsprog også tysk indtil 1773, derefter dansk.² Sprogforskeren Vibeke Winge skriver ret kortfattet om sproget i hæren i 1600-tallet i sin disputats fra 1992. Hun skriver, at bønderne

¹ Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*, bd. III, 1953 (1968) s. 135 og 405.

² Skautrup 1953 (1968), s. 135.

var den eneste befolkningsgruppe, der var forpligtet til krigstjeneste, men der var ikke nok til de mange krige i 1500- og 1600-tallet, så derfor brugtes lejesoldater. Vibeke Winge skriver videre: "Die Angeworbenen galten als tüchtiger und williger als das nationale Heer. Auf diesem Wege kamen vor allem Deutsche, aber auch Polen, Kurländer u. a. ins Land." [Lejesoldaterne gik for at være dygtigere og mere villige end den nationale hær. Ad denne vej kom først og fremmest tyskere, men også polakker, kurlændere og andre ind i landet.] Vibeke Winge henviser her til sit kap. III, hvor hun har nævner, at de høje poster i hæren i 1500-tallet blev besat med tyskere, og at der kom mange tyske lejetropper til Danmark under Grevens Fejde,³ og hun fortsætter så: "Die obersten Posten wurden fast durchweg mit deutschen Offizieren besetzt. Die Kommandosprache war Deutsch oder zumindest eine Mischsprache aus Deutsch und Elementen anderer Sprachen. Erst 1773 wurde Dänisch Kommandosprache [henvisning til Vibeke Winges kapitel om militærets sprog i 1700-tallet].⁴ In Anbetracht der oben skizzierten Personalverhältnisse ist es nicht verwunderlich, daß die deutsche Sprache in diesem Bereich vorherrschte." [De højeste poster blev næsten udelukkende besat med tyske officerer. Kommandosproget var tysk eller i det mindste et blandingsprog af tysk og elementer af andre sprog. Først i 1773 blev dansk kommandosprog [henvisning].⁵ I betragtning af de ovenfor skitserede personaleforhold er det ikke underligt, at det tyske sprog var det fremherskede på dette område.⁶] Her berører Vibeke Winge ganske kort Helsingør, idet hun fortsætter: "Folglich überrascht es auch nicht, daß der Isländer Jon Olafsson mit größter Selbstverständlichkeit berichtet, daß er als Soldat in Helsingør immer dem Gottesdienst der deutschen Gemeinde beiwohnte".⁷ [Følgelig overrasker det heller ikke, at islændingen Jon Olafsson med største selvfølgelighed beretter, at han som soldat i Helsingør altid overværede gudstjenesten i den tyske menighed.] Administrations sproget på Kronborg kommer Vibeke Winge ikke ind på.

Hun omtaler derefter som eksempel på intern militær skrift de garnisonsjournaler, som blev udfærdiget på højtysk til brug for Københavns

³ Vibeke Winge: *Dänische Deutsche – deutsche Dänen. Geschichte der deutschen Sprache in Dänemark 1300-1800 mit einem Ausblick auf das 19. Jahrhundert*. Heidelberg 1992, s. 92.

⁴ Winge 1992, s. 203-224.

⁵ Winge 1992, s. 203-224.

⁶ Oversættelse til dansk ved forfatteren.

⁷ Winge 1992, s. 145-146.

kommandant Friedrich von Ahlefeldt; de er bevaret fra 1663-1669 og 1671, og der gives et kort citat af den fra 1663. Til slut omtaler hun, at man af hensyn til lejesoldaterne udgav forordninger for de enkelte enheder på tryk. De blev læst op for soldaterne, som så skulle gentage dem. Det eksempel fra 1625, hun fremlægger, viser deres tyske sprog.⁸

I anden halvdel af 1600-tallet var der mange mennesker og travlhed på Kronborg. Fæstningsanlægget blev udvidet, og der fandt langvarige byggearbejder sted. Dette er beskrevet af historikeren David Høyer 2010.⁹

Om de hvervede soldater har historikeren Bjørn Westerbeek Dahl skrevet. 25. april 1662 blev der holdt generalmønstring på Kronborg over hele Eiller Holcks regiment af hvervede dragoner, der hed "Dronningens Livregiment Dragoner" og omfattede 833 mand. Den rulle, dvs. fortegnelse over soldaterne, der blev udfærdiget, er bevaret i Krigskollegiets arkiv i Rigsarkivet, og den giver mere udførlige oplysninger om soldaterne end andre ruller. "Heraf var langt størsteparten fra kongeriget, i alt 487. Desuden var der 26 fra Holsten, 23 fra Norge og 11 fra Sønderjylland (Slesvig)," skriver Bjørn Westerbeek Dahl. Der var 84 svenskere, hvoraf 67 kom fra Skåne og Halland, og på grund af oplysningerne om deres tjenestetid kan Dahl se, at "Mandskabet fra de skånske landsdele var således præget af folk, der havde valgt at tjene den danske konge fremfor den svenske." Der var 78 dragoner fra det tyske område, 28 polakker, 9 fra Storbritannien, 2 fra de Spanske Nederlande, og 1 fra hvert af landene Bøhmen, Frankrig, Italien, Schweiz, Østrig og Brasilien.¹⁰ 139 af de 833 soldater var håndværkere; der var 19 skomagere, 18 skræddere, 12 vævere og mange andre forskellige håndværkere; resten må have været bønder.¹¹ Der er altså blevet talt ikke blot dansk og tysk blandt soldaterne på Kronborg, men også andre sprog.

⁸ Winge 1992, s. 146.

⁹ David Høyer: *Kronborgs kronværk. En fortælling om planer, tilblivelse samt livet i byggeriets skygge*, 2010.

¹⁰ Bjørn Westerbeek Dahl: Den tapre skomager og andre soldater i Helsingør i 1662, i: *FAHS* 2000. Nr. 3, s. 3. Bjørn Westerbeek Dahl har også behandlet denne rulle sammen med en rulle fra en mønstring i København samme år i Den tapre skomager og andre skånske soldater i Danmark i 1662. *Ale. Historisk tidsskrift för Skåne, Halland og Blekinge* 2000. Nr. 1, s. 26-36, og rullen fra mønstringen i København har han desuden behandlet i Den tapre skrædder og andre soldater i Kastellet i 1662. *Københavns kronik* marts 1999. Nr. 88, s. 9-11.

¹¹ Dahl 2000 (*FAHS*), s. 4.

David Høyer omtaler en franskmand på Kronborg i 1689, og nævner, at han talte fransk. I den justitsprotokol, der er Høyers kilde, står: "... drauff ein Fransoß hineinkommen und Frantzosch geredet." [Derpå var en franskmand kommet ind og havde talt fransk].¹²

Af den landmilitære centralforvaltning 1660-1763 har oberst Ove Kyhl i 1973 og 1975-1976 udgivet grundige studier.¹³

Problemstilling

Det område, hvor et sprog benyttes, kaldes med en sprogvidenskabelig term *domæne*. Militær og administration er således *domæner*. Inden for militærsproget må man skelne mellem kommandosprog, talesprog i hæren og i hærens administration og skriftsprog i hærens administration. Jeg vil her kun beskæftige mig med det sidstnævnte og i sammenhæng dermed komme ind på administrationssproget i den landmilitære centralforvaltning.

Det drejer sig altså her om et underdomæne "administrationsprog" af domænet "militærprog" og samtidig et underdomæne "administrationsprog i militæret" af domænet "administrationsprog".

Det overleverede materiale er ganske omfattende, så det er her kun muligt at tage nogle stikprøver. Jeg har udvalgt to kommandanter på Kronborg i 2. halvdel af 1600-tallet og vil her redegøre for deres skriftsprogskundskaber og valg af skriftsprog i deres korrespondance med den landmilitære centralforvaltning og enkeltpersoner inden for den landmilitære forvaltning. De spørgsmål, jeg stiller til materialet, er følgende: Hvilket sprog skrev de til hvem? Og hvilket sprog lod de skrive til hvem, når de benyttede professionelle skrivere? I hvilke situationer benyttede de professionelle skrivere? Var valget af sprog modtagerbestemt? Disse to kommandanter var omtrent jævnaldrende, men deres personlige baggrund helt forskellig. Den første var en dansk adelsmand, den anden borgersøn fra Femern, der hørte til Slesvig.¹⁴

¹² David Høyer 2010, s. 52, Generalauditøren ved 2. bataljon, F. Justitsprotokol for den kronborgske bataljon, 1689-92, november 1689, fol. 1r-14v; mht. fransk se fol. 8v-9r.

¹³ O. Kyhl: *Den landmilitære centralforvaltnings embedsetat 1660-1763*, 1973. O. Kyhl: *Den landmilitære centraladministration 1660-1763*. I-II, 1975-1976.

¹⁴ Om forvaltningen af Femern, se Gerret Liebing Schlaber: *Hertugdømmet Slesvigs forvaltning. Administrative strukturer og retspleje mellem Ejderen og Kongeåen ca. 1460-1864*. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig Nr. 57. 2007, s. 203-210.

Kildematerialet

Kildematerialet er som nævnt meget omfattende. Ikke alene findes der breve fra de to kommandanter i den landmilitære centralforvaltnings arkiv, der findes også mange breve fra dem begge i rigsfeltherre Hans Schacks privatarkiv, og dertil kommer sandsynligvis også breve fra dem i den danske hærs og flådes arkiv, som jeg endnu ikke har gennemgået. Jeg har valgt at beskæftige mig med de indkomne breve til centralforvaltningen fra dem. En meget stor del af disse breve handler om byggearbejdet på Kronborg. En fortegnelse over brevene med kommentarer findes her som bilag. Alle de i nærværende artikel omtalte breve findes i Rigsarkivet.

Eiller Holck

Den første af de to kommandanter er adelsmanden Eiller Holck. Han blev født 4. juni 1627 som søn af Eiller Holck til Giedsholm i Skåne og adelsdamen Rigborg Bille. Begge forældre tilhørte altså den danske adel. Kommandant på Kronborg Eiller Holck var gift to gange, i begge tilfælde med danske adelsdamer, Lisbet Høg og Ingeborg Dorothea Vind. Han blev skilt fra den sidste, hvad jo dengang var ganske usædvanligt. Han døde i 1696 på sit gods Holckenhavn ved Nyborg.¹⁵ Det første, der vides om hans uddannelse, er, at han gik i skole i Sorø i 1642. Som fænrik, dvs. underofficer, ved infanteriet deltog han i krigen 1644-45, og derefter var han i 1648-49 kornet ved rytteriet, mens han samtidig studerede ved Sorø Akademi. I 1651 blev han immatrikuleret ved universitetet i Utrecht, men samme år blev han igen underofficer ved infanteriet og deltog i krigen med svenskerne.

De vigtigste data i hans senere militære karriere er følgende: I 1652 blev han løjtnant ved infanteriet og i 1653 løjtnant ved kavalieriet. Samtidig var han hofjunker i årene 1648-55. I 1656 blev han oberstvagtmester, dvs. major, og ifølge historikeren K.C. Rockstroh¹⁶ var han formodentlig derefter i fremmed krigstjeneste. Efter at han i

¹⁵ I.C.W. Hirsch og Kay Hirsch: *Fortegnelse over danske og norske Officerer med flere fra 1648-1814, samlet og udarbejdet fra 1888-1907 af Oberstløjtnant I.C.W. Hirsch og Premierløjtnant Kay Hirsch*. I-XII, håndkrevet manuskript i Rigsarkivet, bd. V, 2, s. 202-203; *Danmarks Adels Aarbog* 1925, s. 448-449; K.C. Rockstroh: *Holck, Eiler, baron, 1627-96, officer*. *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. 6, 1980, s. 440-441.

¹⁶ Rockstroh 1980, s. 440.

1657 var kommet tilbage, deltog han som oberstløjtnant i krigen med Sverige, nærmere bestemt i et felttog i Bremen stift, hvor han indtog forskansningen Lehe ved munden af Weser. Efter en kamp ved Frederiksodde (navnet på Fredericia indtil 1664) samme år havnede han i krigsfangenskab ved Greifswald hos svenskerne, men han fik lov til at opholde sig på Fyn. Der befandt han sig, da svenskerne erobrede øen. Ved fredsslutningen samme år blev han udvekslet. Derpå blev han oberst og deltog i forsvaret af København, men han blev igen fanget af svenskerne og udvekslet i februar 1660. I juli 1660 overtog han så kommandoen over Kronborg og var kommandant der og samtidig amtmand over Kronborg len i de følgende 11 år. Ifølge Rockstroh¹⁷ engagerede han sig meget i byggeriet på Kronborg og i hævdelser af højhedsretten over for de forbigående orlogsskibe, der ifølge et reglement af 1661 skulle honorere fæstningen med kanonsalut.

Ifølge Rockstroh var Eiller Holck vellidt ved hoffet, men ifølge Kyhl¹⁸ ser det ud til, at man ved hoffet aldrig helt har stølet på ham. Der er imidlertid en ting, der er vigtig i sammenhæng med det emne, der her skal behandles: Ifølge Rockstroh blev han støttet af rigsfeltherre Hans Schack, hvis han var gået for vidt. Ifølge Kyhl¹⁹ var han egensindig og tilbøjelig til at gå sine egne veje. Og åbenbart kunne han blive frygteligt hidsig. 18. januar 1664 blev han generalmajor og assessor i Krigskollegiet.²⁰ Om hans tid i Krigskollegiet kan Kyhl berette følgende:

“Vedrørende Holck er for resten bevaret beretningen om en for datiden som for hans personlighed karakteristisk hændelse. Efter et kollegiemøde i januar 1671 skulde budet, Christoffer Stegman, gå rundt til mødedeltagerne for at få deres underskrifter på den renskrevne indstilling til kongen. Han havde denne renskrift med sig i en af Mejer lukket og forseglede konvolut. Undertegnelsen stoppede dog snart, fordi Holck, ved gentagne henvendelser, ikke fandtes hjemme, og næste dag sendte det i rangen nærmest følgende medlem, Ruse, bud efter indstillingen for at underskrive, men satte – formløs, som han af naturen var – sin underskrift der, hvor Holcks navn skulde have stået. Da Stegman senere atter opsøgte Holck, opdagede denne forbrydelsen, for op i raseri, overvældede Stegman med de værste injurier, for ind på

¹⁷ Rockstroh 1980, s. 441.

¹⁸ Kyhl 1975, s. 61.

¹⁹ Kyhl 1975, s. 61.

²⁰ Kyhl 1973, s. 3, Kyhl 1975, s. 38, Rockstroh 1980, s. 441.

ham, gav lussinger og pryglede løs. Til Ruse sendte Holck sine sekundanter med forlangende om satisfaktion.

Stegman klagede til kongen,²¹ men sagens videre forløb kendes ikke”.²²

I 1671 blev Eiller Holck friherre og højstbefalende på Fyn, og året efter oprettede han af sine godser baroniet Holckenhavn. I 1675 blev han assessor i Højesteret og ca. 1675 gehejmeråd. 28. juni 1696 døde han på sit gods Holckenhavn ved Nyborg.

Hverken historikerne Kyhl og Rockstroh eller Danmarks Adels Aarvog har oplysninger om Eiller Holcks sproglige kompetencer.

Krigskollegiet på Holcks og Frederik III's tid

Min stikprøve af breve fra Holck omfatter de indgåede breve til Krigskollegiet (den institution i den danske centralforvaltning, der administrerede hæren) fra årene 1660-1664. 18. januar 1664 blev Holck som nævnt selv medlem af Krigskollegiet;²³ det vil sige, at han selv blev modtager af brevene, en usædvanlig situation. De fleste af brevene er dateret på Kronborg, nogle ganske få i København.

Krigskollegiet var blevet oprettet i 1660. I spidsen som præsident for det stod rigsfeltherren, adelsmanden Hans Schack, der var født på sin mors families gods Unevad i Angel i 1609. Hans far og dennes slægt havde hjemme i Lauenburg.²⁴ Hans Schack var tysksproget. Ifølge Rockstroh forstod han ikke dansk; det nævner Rockstroh i forbindelse med omtale af begivenhederne i 1660.²⁵ Det er imidlertid ikke helt umuligt, at han på det tidspunkt har forstået noget dansk, for fra marts 1663 kender Kyhl vidnesbyrd om, at han har kunnet udtrykke sig skriftligt på dansk. Men i de første år, han var præsident for Krigskollegiet, forstod han ikke dansk. Han foretrak altid tysk, og selv om han i 1670 må have forstået dansk til en vis grad, ønskede han det år et vigtigt kon-

²¹ R.S. 1671 nr. 30. Den sag, som Kyhl her henviser til, er Stegmanns brev til kongen. R.S. betyder “[Rigsarkivet. Krigskancelliet,] Registrerede Sager”.

²² Kyhl 1975, s. 61.

²³ Kyhl 1973, s. 3.

²⁴ Carsten Porskrog Rasmussen: Hans Schack – fædrelandets frelser og kosmopolitisk karrieresoldat. Inge Andriansen & Mikkel Leth Jespersen (red.): *Skurke og helte i Sønderjyllands historie. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 105*, 2012, s. 131-145, om Hans Schacks fødested og familie s. 131-133.

²⁵ K.C. Rockstroh: Schack, Hans, greve, 1609-76, feltherre. *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd.13, 1983, s. 16

geligt missive oversat til tysk til personlig brug.²⁶ Så han lærte ikke at beherske dansk godt. Her kan indskydes, at Hans Schack og også Eiller Holck brugte oversættelser ved kommunikationen med deres tropper. På et brev fra Hans Schack 10. juli 1664 Nyborg²⁷ på tysk med en hånd, der kan identificeres som Hans Schacks egen,²⁸ til sekretær i Krigskollegiet Meyer findes en efterskrift, som han også selv har skrevet: "P.S. Auch wolle der H. Secretarius befordern daß die Patenten wehgen der entloffenen Knechte, vnd daß ein Jedes Regimentt diselbe woh sie anzutreffen abholen mögen, außgefertiget werde, Maßen Ich dan dzselbe wehgen meines Regimentts gerne in duplo als das eine in Deutsch vnd das andre auf Dehnisch haben wolte, wie solches der H General Maieur Holk wehgen seiner bede Esquadron auch ehbenmeßig in duplo desideriret." [P.S. Og vil hr. sekretæren også være så venlig at sørge for, at patenterne vedr. de bortløbne knægte og at ethvert regiment må afhente dem, hvor de måtte antræffe dem, bliver udfærdiget, og jeg vil gerne have dem in duplo af hensyn til mit regiment, det ene på tysk og det andet på dansk, lige som hr. generalmajor Holck af hensyn til sine to eskadroner ligeledes ønsker dem in duplo.]

Vicepræsident for Krigskollegiet var den dansk-norske adelsmand og generalløjtnant Jørgen Bielke,²⁹ der ifølge Kyhl³⁰ aldrig engagerede sig meget i kollegiets arbejde, desuden rigsmarskal Johan Christoph von Körbitz, der var født i Sachsen og tysksproget³¹ og seks officerer. Tre af disse officerer var medlemmer af den oprindelig holstenske adelslægt Ahlefeldt: Claus, Hans og Frederik Ahlefeldt,³² de andre tre var Otto Powisch,³³ Eggerich Johan Lübbes, der var født i Bremen stift,³⁴ og Trampe. Endelig var den borgerlige generalauditør Poul Tscher-

²⁶ Kyhl 1975, s. 36.

²⁷ Rigsarkivet. Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 25. 1664.

²⁸ Hans Schack har en lidt hastigt skrevet skrå underskrift, der ikke er så nem at sammenligne med selve teksten, men tre små tysksprogede breve af hhv. 12.11. 1662, 18.2.1663 og 6.3.1663, i alle tilfælde små uformelle beskeder til hans ladefoged, er efter al sandsynlighed egenhændige, og ved sammenligning med dem kan hans håndskrift identificeres. Rigsarkivet. Schack, Hans, feltherre og hustru. Privatarkiv. 1651-1675. Koncepter til breve. Pk. 33A. 1651-1675.

²⁹ Steffen Heiberg: Bielke, Jørgen, 1621-96, officer, rigsråd. *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. 2, 1979, s. 78-80.

³⁰ Kyhl 1973, s. 1, Kyhl 1975 s. 36-37, 60.

³¹ Kyhl 1973, s. 2, Kyhl 1975, s. 37.

³² Kyhl 1973, s. 2-3, *Danmarks Adels Årbog* 1982-84, s. 505.

³³ Kyhl 1973, s. 2.

³⁴ Kyhl 1973, s. 2-3.

ning og den ligeledes borgerlige stadshauptmand for København Frederik Thuresen medlemmer af Krigskollegiet.³⁵ Og dertil kom yderligere den ovenfor nævnte krigssekretær Herman Mejer³⁶ (hvis navn også skrives Meyer) samt en krigsnotar, en krigsfiskal (dvs. skatteopkræver) og en krigsbogholder; ifølge Kyhl har de tre sidstnævnte kun efterladt sig svage spor.³⁷ Endelig var der nogle kopister. Oprindeligt ville man ifølge Kyhl have en tysksproget og en dansksproget kopist, men navnene på de personer, man ansatte, giver ikke indtryk af, at de var danske, mener han med rette. En af dem var dog en præstesøn fra hertugdømmet Slesvig, som blev ansat i 1667;³⁸ han kan tænkes at have været to-sproget.

Nogle breve fra Holck er adresseret direkte til kongen. Kongen, Frederik 3., der i mange år, før han blev konge, havde administreret stifterne Bremen og Verden, og hvis dronning, Sophie Amalie von Braunschweig-Lüneburg, ikke kunne dansk, foretrak personlig tysk.³⁹

Eiller Holcks brug af skriftsprog

Den ret veluddannede adelsmand Eiller Holck kunne selv skrive både dansk og tysk, men det ser ud til, at han kun sjældent selv skrev. Han havde skrivere til sin rådighed. De fleste af brevene stammer fra en smukt skrivende tysk-sproget skriver, som Holck tog med sig til København, når han var der. Kun i sjældne tilfælde blev der skrevet dansk af Holck selv eller af hans skriver. Holck skrev altid under med en lille underdanig tekst, som han varierede efter modtager og humør, f.eks. "Dienstwilligster vnd gehorsamster Diener" [tjenstwilligste og lydigste tjener].⁴⁰ Disse tekster er på tysk på de tysksprogede breve og på dansk i de dansksprogede, og han havde i den grad vænnet sig til at skrive disse små tekster på tysk, at der i en af de danske fra 10. september 1664 findes en tysk interferens: "De gode Herrerß tjenstwilligster tienner Eiller Holck" NB: *tienstwilligster* med -r, på grund af indflydelse fra tysk.

³⁵ Kyhl 1973, s. 3.

³⁶ Kyhl 1975 s. 23, 38-40.

³⁷ Kyhl 1975 s. 24-25, 40.

³⁸ Kyhl 1975, s. 26-27.

³⁹ Svend Ellehøj: Frederik III, 1609-70, konge. *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. 4, s. 530-535. 1980. Winge 1992, s. 137-139.

⁴⁰ 12.3.1661. Rigsarkivet. Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 18. 1661.

Jomra ige offer 250 R. og jeg med
 employere for de offringes fornøden
 her, hvor ved Kong Mays sigtgaffe, jeg
 under den forrige Kong Kongl: Mays
 nævnte resolution, og alle disse der
 nu gaa mig paa en yverste Sommer
 paa en ig uov og ind Kong Mays
 vunderlig loffis og lov

Kong Kongl: Mays

Allerunderdanigste og troe
 plichtigste Tienner

Eiller Holck

København den
 9 januar
 Anno 1661

Ill. 1: Eiller Holcks egenhændige brev på dansk til kongen 9.1.1661, underskrevet med en lille tekst, "Eders Kongl: Mays: Allerunderdanigster och troe plichtigster Tienner Eiller Holck". Han er her kommet til at give adjektiverne den tyske endelse -r, fordi han så ofte underskrev tysksprogede breve med en tilsvarende tekst. Papiret har guldkant. Det har brevene fra Eiller Holck ikke i almindelighed. Foto: Louise Klit Thomsen.

Omvendt anvender han i flere tilfælde i tysk sammenhæng det danske æ, f.eks. "Vnterthæniger vnd ganß Ergebener Diener Eiller Holck".⁴¹ Til rigsfeltherre Hans Schack skrev Holck altid tysk, til det samlede Krigskollegium kun i enkelte tilfælde dansk, og da kunne det ske, at Hans Schack fik en tysk oversættelse: I 1662 sendte Holck et dansk-sproget ikke-egenhændigt brev til Krigskollegiet vedr. en strid med en vinhandler. Hans Schack fik en oversættelse til tysk af brevet.

Den dansk-norske vicepræsident for Krigskollegiet Jørgen Bielke fik såvel et dansksproget som et tysksproget brev fra Holck, men ingen af dem egenhændige.

Vicepræsident Körbitz, der jo var fra Sachsen, og to andre medlemmer af Krigskollegiet, Hans Ahlefeldt og Lübbes, sidstnævnte født i Bremen, fik ikke-egenhændige breve fra Holck på tysk.

Til kong Frederik 3. skrev Holck egenhændigt et brev på dansk. Men han sendte også et ikke-egenhændigt tysksproget brev til kongen.

Den danske adelsmand Hannibal Sehested, der var gift med en søster til kongen, lod skrive dansk til Holck. Hannibal Sehested har kendt til Eiller Holcks sprogkundskaber, og som kongens svoger har han antagelig været i en position, hvor det var ham, der kunne vælge sprog, men de var begge af dansk adel. Dette brev blev uden oversættelse sendt videre til Krigskollegiet af Holck.

Det ser altså ud til, at Holck altid tog hensyn til sin overordnede Hans Schack, som jo ifølge Kyhl altid helst anvendte tysk.⁴² Andre gange ser det ud til at være ret tilfældigt, hvilket sprog der blev benyttet. Måske afhang det af, hvilket sprog den skriver, der tilfældigvis var til rådighed, beherskede? Det, at både kongen og Bielke, der forstod dansk, alligevel begge fik et brev på tysk, skrevet af en skriver, kunne tyde på det. Og det ser altså ud til, at Holck ikke selv egenhændigt skrev breve på tysk til en dansksproget modtager.

Eiller Holck skrev altid selv sit navn med -ll-, derfor skrives det også sådan her.

Hans Turban

På Eiller Holcks tid var der på Kronborg en officer ved navn Hans Turban. Han var ifølge en memorial 27. juni 1664 Kronborg⁴³ med Eiller

⁴¹ Rigsarkivet. Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 18. 1661.

⁴² Kyhl 1975, s. 36.

⁴³ Rigsarkivet. Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 25.

Holcks underskrift hauptmand for artilleriet. Han kunne skrive både dansk og tysk. Det fremgår af disse breve:

26.4.1661 Kronborg: Memorial over, hvad der mangler til artilleriet på Kronborg. Skrevet af Hans Turban, der også har underskrevet: "Hans Turban mppria". *mppria* er en i datiden almindeligt brugt forkortelse for det latinske *manu propria* 'med egen hånd'. Dertil har Eiller Holck føjet efterskrift, "datum ut supra", 'dateret som ovenfor', som han også egenhændigt har underskrevet. Det hele er på dansk.

Derved ligger en tysk version af samme tekst. Også den er skrevet og underskrevet af Hans Turban mppria. Eiller Holck har ikke skrevet noget på den tyske oversættelse.

26.4.1661 Kronborg: Endnu en tysk version af memorialet over, hvad der mangler til artilleriet på Kronborg, skrevet og underskrevet af Hans Turban mppria. Men dertil har Eiller Holck 7.5.1661 føjet to egenhændige efterskrifter med bemærkninger til listen. Begge disse er på tysk. Den første begynder: "ist zu observiren daß bley, eissen, Steinkolen, stüchen zu cassematten, zum höigsten ist vonnöten ..." [det skal bemærkes, at bly, jern, stenkul, kanoner til kassematter er højst nødvendige].

Krigskancelliet på Jacob Geuekes og Christian V's tid

Den anden kommandant, der her skal omtales, er Jacob Geueke. Min stikprøve omfatter hans korrespondance med den militære centralforvaltning fra årene 1688-92.

Siden Holcks tid var der sket forandringer i forvaltningen som følge af, at Frederik 3. var død i 1670 og blevet efterfulgt af Christian 5. Denne beherskede både dansk og tysk og desuden plattysk og fransk; han skrev sine dagbøger på dansk, og hans dronning Charlotte Amalie lærte dansk.⁴⁴ Kyhl skriver om ham: "Kongen er endelig dansk – i langt højere grad end faderen. Derfor bryder straks efter tronskiftet en bølge af danskhed frem, en velgørende befrielse efter de mange års påtvungne tyskhed".⁴⁵ Det er sproget, Kyhl tænker på. Kyhl skriver desuden om krigssekretæren Mejer: "Med sin store tilpasningsevne fattede Mejer hurtigt kongens forkærlighed for dansk, og fra april 1670 er så godt som alle de af Mejer udfærdigede, kgl. ekspeditioner danske. Han beherskede fortræffeligt sproget, og det er morsomt at konstatere, at han

⁴⁴ Winge 1992, s. 139.

⁴⁵ Kyhl 1975, s. 53.

må have tilegnet sig det gennem øret, thi hans udfærdigelser er præget af talesprogets mere fremskredne former. Denne danskhed varede dog kun til ind i 1674, da tysk udfærdigelse atter tog overhånd, mærkeligt nok altså samtidig med det Griffenfeldtske styres kulmination”.⁴⁶

I stedet for Krigskollegiet havde man i årene 1678-1763 Krigskancelliet, og på Christian 5.s tid blev det ledet af en oversekretær.

Om dette skriver Kyhl: “August 1678 er det Christian Vs mening, selv at ville administrere begge værnss personelle forhold med den nu halvt private krigssekretær som hjælper. Denne får ingen instruktion, men må arbejde rent traditionsmæssigt. Det lykkes ham at få oparbejdet stillingen, 11. aug. 1688 bliver han overkrigssekretær, og Krigskancelliet anerkendes som højeste militæradministrative myndighed, sideordnet de civile kancellier”.⁴⁷ Den første overkrigssekretær var Jens Harboe. Han stammede fra det velhavende københavnske borgerskab, var født i 1646 og døbt i Helsingør. “Om hans uddannelse er intet kendt”, skriver Steffen Heiberg. Før han fik denne høje stilling, var han fra 1674 notarius publicus i København. I 1676 blev han krigskommissær i Landskrona, i 1678 efterfulgte han Mejer som krigssekretær, i 1680 blev han admiralitetsråd, i 1682 krigsråd. 31. marts 1683 blev han ifølge Kyhl⁴⁸ deputeret i generalkommissariatet (ophævet 1685). I 1684 blev han adlet.⁴⁹ Og 11. august 1688 gav Christian 5. ham så bestalling som overkrigssekretær. Heiberg skriver,⁵⁰ at krigssekretærembedets udvikling var sket med kongens billigelse. Samme dag som Harboe blev bestallet som overkrigssekretær, blev der udnævnt to oversekretærer i Danske Kancelli og en oversekretær i Tyske Kancelli. Heiberg skriver: “Udnævnelsernes baggrund var at kongen ikke var nogen ynder af kollegiestyret, men foretrak en enkelt mand (oversekretær) i spidsen for hver enkelt administrationsgren”.⁵¹

Da kong Christian 5. i 1699 lå på sit dødsleje, rakte han Jens Harboe hånden og sagde: “I har handlet som en ærlig mand.” Men Frederik 4. afskedigede alle oversekretærer, også Jens Harboe, der døde i 1709.⁵²

⁴⁶ Kyhl 1975, s. 66. Eksempler på Christian 5.s danske skriftsprog findes hos Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*, bd. II, København 1947 (1968), s. 312.

⁴⁷ Kyhl 1973, s. 7.

⁴⁸ Kyhl 1973, s. 8.

⁴⁹ *Danmarks Adels Årbog* 1960, II, s. 9; Kyhl 1973, s. 8; Kyhl 1976, s. 5-6; Steffen Heiberg: Harboe, Jens, 1646-1709, overkrigssekretær. *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. 6, 1980, s. 19-20.

⁵⁰ Heiberg 1980, s. 20.

⁵¹ Heiberg 1980, s. 20.

⁵² Heiberg 1980, s. 20.

Jens Harboe havde på den tid, vi her beskæftiger os med, en krigskancellibetjent Balthasar Seckman⁵³ og to kancellister, Gerhard Neve og Nikolaj Bøgvad, som underordnede.⁵⁴

Kongen interesserede sig selvfølgelig meget for fæstningen Kronborg og byggearbejderne på den, og ifølge David Høyer var Jacob Geueke og kongen venner.⁵⁵ Derfor kan man nok stole på, at brevene fra Jacob Geueke, der altid blev adresseret til kongen, også virkelig blev forelagt kongen selv.

Jacob Geueke

Jacob Geueke var den ældste af de to kommandanter. Han var født 9. september 1617 i Burg på Femern som søn af borgmester Jacob Guveke og hans hustru Vibeke Ellers (Ehlers). Kommandanten Jacob Geueke var gift to gange. Hans første kone hed Jeanne (Johanne) Marie Steiner (Stenies). Hans anden kone var en adelsdame ved navn Elisabeth Cathrine Daldorf. Hun var datter af Henning Daldorf, der skrev sig til både Flügge og Bugendorf på Femern og Øllingesøgård på Lolland.⁵⁶ Det vides, at han i 1645 var kvartermester i den danske hær i Skåne, og at han senere var i Flandern. Fra foråret 1657 var han i et dansk regiment og deltog i forsvaret af København i 1658. En gang blev han fanget af svenskerne, men det lykkedes ham at flygte. I 1659 var han i Holsten, hvor han hvervede et rytterregiment til Hans Schack, og med det deltog han i slaget ved Nyborg. I 1661 blev han kommandant i Nakskov og var derefter oberstløjtnant ved rytteriet. I 1675 deltog han med et rytterregiment stormen på den befæstede by Wismar og i 1677 i slaget ved Landskrona. Senere var han igen kommandant i Nakskov i to perioder. I 1685 blev han så kommandant på Kronborg. I 1692 blev han generalmajor, og i 1694 fik han sin afsked. Som pension fik han en gård ved Nakskov, Lundegård (i dag Christiansdal), og en tid ejede han Øllingesøgård. Desuden ejede han huse i Nakskov, hvor han døde 9. december 1699. Efter datidens skik skrev han selv sit navn med u; det udtales som v. Historikere har derfor ofte skrevet navnet med v.

⁵³ Kyhl 1973, s. 10.

⁵⁴ Kyhl 1973, s. 11.

⁵⁵ Høyer 2010, s. 9.

⁵⁶ Hirsch og Hirsch, 1888-1907, IV, 1, s. 69-70, *Danmarks Adels Aarbog* 1931, II s. 121. Rockstroh 1980, s. 176, Høyer 2010, s. 8.

S.A. Sørensen skrev om ham i første udgave af Dansk biografisk Lexikon fra slutningen af 1800-tallet: “Det er lejlighedsvis blevet bemærket om ham – uvist med hvilken Ret –, at han var en brutal Soldat; af de talrige Breve, der findes opbevarede fra ham til Christian V og de øverste styrende i Krigskollegiet, fremgaar det, at han er en velstuderet Mand, der med Lethed fører Pennen på Tysk og Fransk og frejdig, ofte jovialt fremsætter sine Tanker”.⁵⁷

Jeg vil her begrænse mig til at se på de indgåede sager til Krigskollegiet fra ham fra årene 1688-1692. De er også blevet benyttet af David Høyer og handler mest om byggeriet på fæstningen.⁵⁸ Her havde Jacob Geueke, der havde indblik i fortifikation og ingeniørkunst, og kong Christian 5. en fælles interesse, og Høyer skriver: “Jacob Geueke havde været en trofast tjener under tre danske konger, og tonen i hans mange breve til Christian 5. peger i retning af, at Christian 5. havde et nært forhold til denne gamle stridshest”.⁵⁹

Hver måned indgav Jacob Geueke en månedsberetning til kongen. Der findes et typisk eksempel fra 1. september 1689. Han lader her skrive: “Nachdem abermahl eine Monatzzzeit zu Ende gelauffen, So habe Eurer Königl: Maytt: die gewöhnliche MonatsListe allerunterthänigst einschiken sollen: woraus dieselbe allernädigst zuersehen haben: in waß für einem Zustande in hiesiger Guarnison liegende Leute befinden. Sonsten ist hier alles noch in gutem Zustande. Wormit zu Eurer Königl Maytt: fernerer Hohen Gnaden mich allerunterthänigst befehle und ersterbe Euver Königl: Maytt: allerunterthenigster phlicht schuldigster Knecht Jacob Geueke” [Efter at atter en gang en måneds tid er gået til ende, så skal jeg allerunderdanigst indsende til Eders Kongelige Majestæt den sædvanlige månedsliste: hvoraf I allernädigst kan se, i hvad for en tilstand de i herværende garnison liggende folk befinder sig. Ellers er alt her stadig i god tilstand. Hvormed jeg allerunderdanigst anbefaler mig til Eders Kongelige yderligere Høje Nåde og vil dø som Eders Kongelige Majestæts allerunderdanigste pligtskyldigste tjener Jacob Geueke] Men kun ordene “allerunterthenigster phlicht schuldigster Knecht Jacob Geueke” er skrevet af Jacob Geueke selv. Ellers er brevet skrevet af en professionel skriver, og man kan jo så selvfølgelig ikke vide, hvor stor indflydelse Jacob Geueke selv har haft på formuleringen af teksten. S.A. Sørensen har tydeligvis ikke været

⁵⁷ *Dansk biografisk Lexikon*, bd. VI, 1892, s. 15. Jf. Høyer 2010, s. 8.

⁵⁸ Høyer 2010.

⁵⁹ Høyer 2010, s. 9.

in egero v...
 wegen der mir allernädigt anvertrauten
 Leistung obliegt, in beifolgender Memorial nach
 beigefügter aufgesetzter Specification, was
 namentlich in provendirung der Leistung der majest
 glichen Lustnützig zu sein vermögen, allerm
 herfürmigt sein werden sollen, Vorher bekennt
 sich alles noch in gutem Zustand. Wo mit
 in beifolgender Letzt Königl. Gnade mich
 alles in trostlaugst befohle und ertröste
 Zu v... Königl. Majest.

Cronenburg.
 den 7. Januarij
 1689.

allunterthenigst
 pflicht schuldigster
 knecht
 Jacob Geueke

25
 Dießes vorgangenen nacht ist den
 Sunde gesschiede zu zehnyer und
 rufe zu fuff passabed ist
 gyltem v fangten sonich nach
 kante über gang

Ill. 2: Slutningen af Jacob Geuekes brev til kongen 7.1.1689. Brevet er skrevet af hans sædvanlige skriver, men han har selv skrevet under med en lille tekst, "allerunterthenigster phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke", og tilføjet en efterskrift, hvor han fortæller, at sundet i den forgangne nat er frosset helt til. Foto: Louise Klit Thomsen.

opmærksom på den forskel, der er mellem den professionelle skrivers håndskrift og underskriften og den lille tekst ved den. Den nævnte liste er ikke længere vedlagt.

Som nævnt omhandler brevene oftest byggeriet på fæstningen. En ganske interessant undtagelse er et brev af 1. september 1688,⁶⁰ hvori Jacob Geueke lader skrive, at en skipper fra Tobago, der dagen forinden var ankommet til Kronborg, har besøgt ham, fordi han kendte Jacob Geuekes bror i Kurland. Skipperen bragte efterretninger fra admiral Hoppen, som han selv havde talt med på Barbados, om et sunket spansk skib. Jacob Geueke overtalte skipperen til at tage til København til kongen for at give kongen underretninger om det hele.

Gennemgangen af brevene viste, at Jacob Geueke meget sjældent selv skrev. Han har benyttet sig af flere forskellige skrivere. Men de allerfleste breve er skrevet af en skriver med en køn skråskrift, der synes at blive mere skrån med tiden, og kun Jacob Geuekes underskrift er egenhændig. Alle disse breve er på tysk.

Når Jacob Geueke selv skrev, var det altid på tysk. Man ser, at hånden en gang imellem er lidt usikker. Åbenbart havde han af og til besvær med at holde på pennen. Grunden til det kendes ikke. Det kan være, at han havde gigt i fingrene, eller at han led af en gammel krigsskade, eller at han aldrig havde lært at skrive rigtig godt.

Lejlighedsvis tilføjede Jacob Geueke egenhændigt en efterskrift på et brev. F.eks. på et brev 7. januar 1689. Han skrev under med sin sædvanlige lille tekst "allerunterthenigster phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke" [allerunderdanigste pligtskyldigste tjener Jacob Geueke] og tilføjede så: "PS Diesen forgongen nacht ist den sondt genzlich zu gelegedt vnd nahe zu fuhß passabel ist gestern v forgestern seendt nach boette über gongen" [PS Denne forgangne nat er sundet helt frosset til og næsten passabelt til fods, i går og i forgårs er der endnu gået både over].

Kun tre af brevene fra 1688-1692 er skrevet egenhændigt af Jacob Geueke. I det første fra 27. juli 1689⁶¹ drejer det sig om en kontrovers med 80 skibe, der var kommet fra Holland, bl.a. om pligten til at salutare. I det andet fra 25. august 1690⁶² skriver Jacob Geueke: "Aller durchleuchtichster Grosmechtickster Erb-Könick Allergnedigster Heerr berichte Ew: Maytt: in Eyllle, da die schwedsche Flutte, so for einige mo-

⁶⁰ Rigsarkivet. Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 851.

⁶¹ Rigsarkivet. Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 853.

⁶² Rigsarkivet. Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 855.

nadt hie durch gingen, schon wider zu rücke kommen, vndt seindt sie schon be die hamermühle, midt ein schönen nortwesten winde in Eine stunde hie sein können, man kann sie an Flaggen vnd wimpel richtich kenne v. gehen sie gleich im range alß wie sie hir durch gingen ...” [Allerdurchlauchtigste stormægtigste arvekonge, allernådigste herre, jeg beretter for Eders Majestæt i hast, at den svenske flåde, som for nogle måneder siden gik her igennem, allerede kommer tilbage igen, og de skal allerede være ved Hamtermøllen, med en god nordvestenvind vil de kunne være her om en time. Man kan kende dem korrekt på flag og vimpler, og de går i samme rækkefølge, som da de gik her igennem ...] Jacob Geueke beder derfor om befaling mht. løsen. Situationen var altså den, at han havde iagttaget en svensk flåde, og det hastede med at underrette kongen, og formodentlig var det ikke til at få fat på skriveren. Så måtte Jacob Geueke selv gribe pennen. Udskriften er imidlertid meget flot; den er skrevet af den mest brugte professionelle skriver. Noget så flot er der ingen, der kan lave i hast. Formodentlig har der ligget nogle ark brevpapir med færdig udskrift klar, og dem har Jacob Geueke så kunnet tage et af. En tredje hånd skrev:

“Glock 8 von hier abgegangen.” [Afgået herfra kl. 8].

Det tredje egenhændige brev er skrevet 4. november 1690.⁶³ Det drejer sig om vagten på fæstningen. Jacob Geueke vil gerne have en god reserve til nattevagten. Også et bilag dertil har han selv skrevet, men udskriften på brevet er skrevet af en professionel skriver. På selve brevet har Jacob Geueke skrevet en efterskrift: “PS. Euwr Maytt nehmen es nicht vngnadich auf, das ich diese weinge Zillen so guht ich gelernt zu Wege gebracht ursachen, es ein geringen schreiber oben erwehntes nicht wolle kordt machen wolle”. [PS. Eders Majestæt må ikke tage det unådigt op, at jeg har tilvejebragt disse få linjer, så godt jeg har lært; årsagen er, at en sølle skriver ikke lige ville gøre ovennævnte].

Så Jacob Geueke har ikke ført pennen så let, som S.A. Sørensen mente. Og han var tydeligvis ikke selv tilfreds med, hvad han præstere-de. Han skrev kun selv et helt brev i særlige situationer, hvis det skulle gå hurtigt. Ellers nøjedes han med at skrive under med en lille tekst derved, som han sjældent varierede, eller lejlighedsvis en kort efterskrift. I den ovenfor citerede efterskrift lægger vi mærke til, at han har nedertyske (plattyske) træk i sit skriftsprog; han skriver Zillen med i og ikke Zeilen med ei, han skriver kordt og ikke kurz.

⁶³ Rigsarkivet. Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 856.

Det kan tilføjes, at han ikke forstod engelsk. Det fortæller han selv i et brev af 12. april 1690,⁶⁴ der handler om, at nogle englændere på vej til Danzig var kommet til Kronborg.

Da Jacob Geueke opholdt sig i mange år i Nakskov og Helsingør, har han formodentlig i et eller andet omfang kunnet forstå og tale dansk. Der foreligger to dansksprogede koncepter til breve til ham fra Krigskancelliet, dateret København 1. maj 1688 og 3. juli 1688.⁶⁵ Men da de indgåede breve til Kronborg fra før 1692 ikke er bevaret, kan vi ikke få at vide, om disse koncepter blev oversat til tysk, inden de blev renskrevet og sendt af sted. I Krigskancelliet har man antagelig kendt til hans sprogkundskaber. Krigskancelliet var en myndighed, som kunne anse sig selv for at være den, der valgte det sprog, der skulle kommunikeres på. Men Jacob Geueke var en højtstående person; ville man i Krigskollegiet ikke tage hensyn til, at han skulle kunne forstå det skrevne uden hjælp fra andre? I det mindste kan man sige, at disse to koncepter antyder muligheden af, at han kunne læse dansk.

Det er i øvrigt sandt, når Sørensen skriver, at Jacob Geueke kunne fransk. Går vi lidt tilbage i tiden, finder vi nemlig nogle breve fra 1663, hvor han var kommandant i Nakskov, hvor de indledende og afsluttende høflighedsfraser er på fransk. Men resten af brevene er på tysk. Så det er ikke til at sige, i hvor stort omfang Jacob Geueke beherskede fransk.

Sammenfatning

Den danske adelsmand Eiller Holck skrev ganske øvet både dansk og tysk, men betjente sig dog ofte af professionelle skrivere, mest tysksprogede, men også dansksprogede. Han tog hensyn til rigsfeltherre Hans Schack, idet han altid lod skrive til ham på tysk. Til kongen skrev han selv dansk, men lod en skriver skrive på tysk til kongen og også til en dansk-norsk adelsmand. Valget af sprog hang måske sammen med sprogkundskaberne hos den skriver, der tilfældigvis var til rådighed.

Borgmestersønnen Jacob Geueke fra Burg på Femern skrev ikke så øvet. Han skrev ret sjældent selv og i almindelighed kun tysk, og han benyttede tysksprogede skrivere. Men han har muligvis kunnet læse dansk, og da han levede mange år i Danmark, har han formodentlig

⁶⁴ Rigsarkivet. Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 854: 1690, januar-april.

⁶⁵ Rigsarkivet. Krigskancelliet, Koncepter til kgl. ekspeditioner 1683-1699, pk. 11.

i et ukendt omfang kunnet forstå og tale dansk. Og han har kunnet skrive i det mindste nogle høflighedsfraser på fransk.

Modtagerne af brevene fra de to mænd var officerer, hovedsagelig adelsmænd, der både stammede fra dansksprogede områder og fra tysksprogede områder, der hørte under den danske konge.

Mange af Krigskollegiets medlemmer stammede fra Holsten, og dem har man efter al sandsynlighed taget hensyn til mht. sprog. Først og fremmest er det af betydning, at rigsfeltherre Hans Schack aldrig blev ret god til dansk. På grund af hans rang måtte man tage hensyn til ham. Man kan stille det spørgsmål, om den overleverede korrespondance i større omfang havde været på dansk, hvis den dansk-norske Jørgen Bielke havde engageret sig mere i administrationen?

BILAG 1: BREVE FRA EILLER HOLCK I KRIGSKOLLEGIET (LANDETATEN) INDKOMNE BREVE 1660-1664

Kronborgs navn skrives i de tyske tekster Cronenburg. I Holcks egen skrift er det meget svært at se forskel på D og d. Der er kun størrelsen til forskel. Som det i øvrigt var ganske almindeligt på den tid.

Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 16. 1660

29.12.1660 Kronborg. Memorial til kongen, skrevet af anden hånd, men med egenhændig underskrift: Eiller Holck. Tysksprogede kommentarer med blyant i venstre margen stammer fra en skriver i Krigskancelliet.

Derved er vedlagt yderligere en memorial til kongen af Kronborg 29.12.1660, skrevet af anden hånd, men med egenhændig underskrift. Men sammen med denne er syet en tredje memorial, dateret "Copenhagen" 31.12.1660. Også med egenhændig underskrift. Den handler om, at nogle ansatte på Kronborg, nemlig arkelimesteren og voldmesteren og konduktørerne, ikke har fået deres gage. Skriften ligner mere Holcks egen, men sammenligning viser, at han kun har skrevet den lille tekst ved underskriften selv: "Ihr willigster vnd gehorsamster Diener Eiller Holck." Desuden har han selv skrevet datoen. Han kan identificeres ved hjælp af de karakteristiske -ll-, der også forekommer i hans fornavn. Alt dette er på tysk.

Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 18. 1661

I denne pakke er der et tykt bundt breve fra Eiller Holck.

- 9.1.1661 Kronborg. Egenhændigt brev til kongen på dansk. Det handler om, at han mangler en tømmermand. Og han mangler noget at betale lønninger med. Underskrift med tilhørende tekst: "Eders Kongl: Mays: Allerunderdanigster och troe plichtigster Tienner Eiller Holck" Med tysk endelse -r i adjektiverne (se ill. 1).
- 4.2.1661 Kronborg. Brev til vicepræsidenten for Krigskollegiet; i brevet udskrift står, at det er Bielke. Kun underskriften med tilhørende tekst "Eders Excell: troplichtigste tienner Eiller Holck" er egenhændig. Brevet og dateringen er med anden hånd. Hele dette brev er på dansk.
- 7.2.1661 Kronborg. Brev til rigsmarskal, assessor i Krigskollegiet Joachim Kurbitz [= Körbitz]. Kun underskrift med tilhørende tekst, "dienstwilligster diener vnd Knecht Eiller Holck" er egenhændig. Resten er skrevet af anden hånd. Alt er på tysk.
- 7.2.1661 Kronborg. Brev til assessor i Krigskollegiet Hans von Allefelden [von Ahlefeldt]. Brev og dateringen tysk. Kun underskrift med tilhørende tekst "dienstwilligster diener Eiller Holck" er egenhændig. Alt er på tysk.
- 1.3.1661 Kronborg. Brev til Krigskollegiets præsident og samtlige assessorer. Kun underskrift med tilhørende tekst "Dienstwilligster Diener Eiller Holck" er egenhændig. Alt på tysk.
- 1661 Datering tabt Kronborg. Brev til kongen. Kun underskrift med tilhørende tekst "Allerunterthänigster vnd treugehorsamster diener vnd Knecht Eiller Holck" er egenhændig. Resten er på tysk, dog med undtagelse af udskriften, som er på fransk: "Le Roy de Dennemarck et Norwege à Kopenhagen"
- 12.3.1661 Kronborg. Til Krigskollegiets præsident og samtlige assessorer. Kun underskrift med tilhørende tekst "Dienstwilligster vnd gehorsamster Diener Eiller Holck" er egenhændig. Det hele er på tysk.
- 18.3.1661 Kronborg. Til Krigskollegiets præsident, rigsråd Jørgen Bielke, arveherre til Østeraat. Kun underskrift med tilhørende tekst "Dienstwilligster Diener Eiller Holck" er egenhændig. Det hele er på tysk.
- 27.3.1661 Kronborg. Til Krigskollegiets præsident og samtlige assessorer. Kun underskrift med tilhørende tekst "Dienstwilligster vnd gehorsamster Diener Eiller Holck" er egenhændig. Det hele er på tysk.

Udat. liste over, hvad der er brug for på fæstningen Kronborg. Ikke med Eiller Holcks hånd. Tysk. Den ligger som omslag til det følgende: 8.3.1661 Kronborg. Liste over, hvad der mangler på fæstningen Kronborg, til Krigskollegiet. Tysk. Egenhændig underskrift "Dienstwilliger Diener. Eiller Holck."

9.3.1661 Kronborg. Til Krigskollegiet. Tysk. Eiller Holck skriver selv: "Des Hochlobl. Militarisch Collegij Dienstwilligster Diener Eiller Holck." Den, der har skrevet selve teksten, har en håndskrift, der meget minder om Holcks, men den er meget mere ensartet og sikker end Holcks. Og desuden har Holck brugt noget andet, mørkere blæk, som ser ud til at være af bedre kvalitet.

9.3.1661 Kronborg. Til generalmajor Johan Lübbes. Tysk. Eiller Holck skrev kun: "Dienstwilligster diener Eiller Holck".

26.4.1661 Kronborg. Memorial over, hvad der mangler til artilleriet på Kronborg. Skrevet af Hans Turban, der også har underskrevet Hans Turban mppria. Dertil har Eiller Holck føjet efterskrift, "datum ut supra", som han også egenhændigt har underskrevet. Det hele på dansk.

Derved ligger en tysk version af samme tekst. Også den er skrevet og underskrevet af Hans Turban mppria. Eiller Holck har ikke skrevet noget på den tyske oversættelse.

26.4.1661 Kronborg. Endnu en tysk version af memorialet over, hvad der mangler til artilleriet på Kronborg, skrevet og underskrevet af Hans Turban mppria. Men dertil har Eiller Holck 7.5.1661 føjet to egenhændige efterskrifter med bemærkninger til listen. Begge disse er på tysk. Den første begynder: "ist zu observiren daß bley, eissen, Steinkolen, stüchen zu cassematten, zum höigsten ist vonnöten ...". Mht. oversættelse, se ovfr.

7.5.1661 Kronborg. Memorial til "Ir Excell. Dem H: Reichs-Feldthern" Tysk. Holck skriver selv kun: "Ihr Excell: dienstwilligster Diener Eiller Holck".

9.6.1661 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Den professionelle skriver har sluttet med at skrive "Ewr. Excell:". Holck skriver derefter selv kun "gehorsamster vnd dienstwilligster Diener Eiller Holck"

Derved ligger bilag fra rigsskatmester Hannibal Sehested på dansk til Hr. Gouverneur, altså til Holck. I brevet fra Holck står, at det er en kopi. Den er altså ikke blevet oversat. Hannibal Sehested betegnes i brevet fra Holck som Reichsschatzmeister.

- 20.6.1661 Kronborg. Til rigsfeltherren og assessorerne i Krigskollegiet. Tysk. Holck har selv kun skrevet "Dienstwilligster vnd ergebener Diener Eiller Holck".
- 4.7.1661 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Holck har selv kun skrevet "Dienstwilligster vnd ganß ergebener Diener Eiller Holck".
- 20.7.1661 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Holck har selv kun skrevet "Dienstwilligster vnd ganß ergebener Diener Eiller Holck".
- 4.8.1661 Kronborg. Til rigsfeltherre og assessorerne. Tysk. Holck har selv kun skrevet "Vnterthænigster vnd vnterthæniger Diener Eiller Holck" [med æ!]. Superlativen er naturligvis henvendt til rigsfeltherren, positvformen til assessorerne.
- NB: Holck varierer åbenbart teksten ved underskriften efter rang. Hvad grunden er til, at han skifter fra *dienstwillig* til *unterthänig*, vides ikke.
- 30.8.1661 Kronborg. Til rigsfeltherren og assessorerne. Tysk. Holck skriver selv: "Vnterthæniger vnd ganß Ergebener Diener Eiller Holck" (kopi af tysksproget brev Malmö 26.8.1661 vedlagt).
- 13.9.1661 Kronborg. Til rigsfeltherren og assessorerne. Tysk. Holck skriver selv kun "bereitwilligster vnd gehorsamster Diener Eiller Holck".
- 20.9.1661 Kronborg. Til rigsfeltherren og assessorerne. Tysk. Holck skriver selv kun "ihre vnterthæniger vnd gehorsamster Diener Eiller Holck".
- 18.10.1661 Kronborg. Til rigsfeltherren og assessorerne. Tysk. Holck skriver selv kun "ihre dienstwilligster vnd gehorsamster diener Eiller Holck".
- 14.11 1661 Kronborg. Til rigsfeltherren og assessorerne. Tysk. Holck skriver selv kun "gehorsamster vnd dienstwilligster Diener, Eiller Holck".
- 26.11 1661 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Holck skriver selv kun "vnterthæniger vnd ganß ergebener Diener Eiller Holck".
- 20.11 1661. Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Holck skriver selv kun "Vnterthæniger vnd gehorsamster Diener Eiller Holck".

Brevene fra og med 9.6.1661 til og med 26.11.1661 er skrevet af samme skriver, en skriver med en meget smuk, regelmæssig skråskrift. Denne skriver er ikke identisk med Hans Turban, der ganske vist også skriver

smukt og regelmæssigt, men Hans Turbans skrift er ikke så spids og ikke så udpræget skråskrift.

Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 20. 1662

Skriveren med den flotte, regelmæssige skråskrift er stadig i Holcks tjeneste, men der er også en anden.

- 26.1.1662. Kronborg. Til Krigskollegiet. Præsidenten nævnes ikke specielt. Med en skriverhånd, der ikke findes i de ovennævnte breve. Dansk. Holck skriver selv "De gode Herrerß Villigste tienner Eiller Holck". Det drejer sig om, at en vinhandler i København, Johann Lehn, har klaget til Krigskollegiet over et pengemellemværende mellem ham og Holck, og brevet er svar på et brev fra Krigskollegiet til Holck om dette. Holck mener, at vinhandleren skulle have anlagt retssag mod ham på hans værneting, da det jo ikke er en militær sag.
- 26.1.1662 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Med skriverhånden med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Vnterthæniger vnd gehorsamster Diener Eiller Holck". Brevet handler også om sagen med vinhandleren.
- 27.1.1662 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck skriver selv kun "Dienstwilligster Diener Eiller Holck".
- 7.2.1662 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck skriver selv kun "Vnterthæniger vnd gehorsamster Diener Eiller Holck".
- 5.3.1662. Kronborg. Til Krigskollegiets præsident [dvs. rigsfeltherren] og assessorerne. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Dienstwilligster Eiller Holck".
- 15.7.1662. Kronborg. Til Krigskollegiets præsident [dvs. rigsfeltherren] og assessorerne. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Dienstwilligster Diener Eiller Holck".
- Bilag fra en muremester Martin Böhmer på tysk og fra en konduktør Verner Lund på dansk; sidstnævnte kaldes i brevet fra Holck "Wallmeister". Det drejer sig om reparation på pæleværket og betalingen derfor.
- 6.8.1662 Kronborg. Til krigspræsidenten og råderne, dvs. Krigskollegiets præsident [rigsfeltherren] og assessorerne. Tysk. Skriveren med

- den flotte skråskrift. Holck skriver selv kun "Dienstwilliger diener Eiller Holck".
- 15.10.1662 København. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Dienstwilligster vnd ergebener Diener Eiller Holck".
- 11.11.1662 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Vntherthæniger vnd gehorsamer Diener Eiller Holck". Derved ligger som bilag et memorial, også på tysk, også dateret Kronborg 11.11.1662, også skrevet af skriveren med den flotte skråskrift, og Holck selv skriver "Dienstwilligster vnd Ergebener Diener Eiller Holck". Memorialen består af 4 punkter, og der er resolution i venstre margen, skrevet på tysk med en meget lille og vanskeligt læselig hånd, der kunne tænkes at tilhøre Hans Schack. Det, at den er så usædvanligt lille, tyder på, at det ikke er en professionel skriver. Og det er Hans Schack; det ses ved sammenligning med hånden, der har skrevet tre små tysksprogede breve af hhv. 12.11. 1662, 18.2.1663 og 6.3.1663 Rigsarkivet. Schack, Hans, feltherre og hustru. Privatarkiv. 1651-1675. Koncepter til breve. Pk. 33A. 1651-1675.

Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 24. 1663

Det er fra dette år ikke bevaret noget egenhændigt brev fra Eiller Holck blandt de indkomne breve til Krigskollegiet, men der er en række breve skrevet på tysk af skriveren med den flotte skråskrift og kun underskrift med tilhørende tekst af Eiller Holck selv. Denne tilhørende tekst varieres. Den er mere underdanig, når brevet er stilet til kongen. Men der sker også et skift i formuleringen af teksten til underskriften, når denne er til rigsfeltherren.

- 1.1.1663 Kronborg. Til præsidenten og krigsråderne, dvs. Hans Schack og Krigskollegiet. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Dienstwilligster Eiller Holck".
- 5.1.1663 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Dienstwilligster Diener Eiller Holck".
- 6.2.1663 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Ergebener Diener Eiller Holck".

20.5.1663 Kronborg. Til Krigskollegiet og dets præsident. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Dienstwilligster Diener Eiller Holck".

Med påskrift fra Krigskollegiet 21.5.1663: "Ob. Holck klaget, dz er wegen mangel des geldes die Fortification anstehen laßn muß." [Oberst Holck klager over, at han på grund af mangel på penge må lade fortifikationen vente.] Det kan meget vel være Hans Schack selv.

19.5.1663 Kronborg. Til Kongen. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Alleruntherthänigster vnd threwhorsamster Diener Eiller Holck". NB: Formlen er mere underdanig, når brevet er til kongen.

17.6.1663 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "Ergebener Diener Eiller Holck".

16.8.1663 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "gehorsamster Knecht Eiller Holck".

7.11.1663 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "gehorsamster Knecht Eiller Holck".

10.11.1663 Kronborg. Til rigsfeltherren. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "gehorsamster Knecht Eiller Holck".

Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 25. 1664

Der er to forskellige professionelle skrivere, en til tysk og en til dansk. Den danske er artillerihauptmanden.

7.3.1664 København "Copenhagen". Memorial til Krigskollegiet. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "gehorsamster vnd dienstwilligster Diener Eiller Holck". Holck har altså haft skriveren med til København.

14.3.1664 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "dienstschuldigster Diener Eiller Holck".

25.3.1664 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Tysk. Skriveren med den flotte skråskrift. Holck selv skriver kun "dienstgehorsamster Diener Eiller Holck".

- 27.6.1664 Kronborg. Memorial over, hvad der er nødvendigt til Kronborg af pistoler, bly etc. fra Hans Turban, som selv har skrevet det på dansk og underskriver Hans Turban mppria, tilføjelse med anden hånd "Effter offuenmelte arthillerie hauptmandens specification, begierer jeg Allerunderdanigste forskreffne Species til festungens nødvendighed at kunde worde Anordnet, efftersom Saadant fornødheden vdkreffuer, act: Hafn: d 2 July Ao 1664." Eiller Holck sætter bare sit navn under.
- 5.7.1664 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Skrивeren med den flotte skråskrift. Tysk. Holck selv skriver kun "gehorsamster Knecht Eiller Holck".
- 10.9.1664 København (Hafn:) Memorial til Krigskollegiet. Den dansk-sprogede skriver, der også havde skrevet teksten 27.6.1664. Dansk. Holck selv skriver kun "De gode Herrerß tjenstwilligster tienner Eiller Holck". "tjenstwilligster" med -r, på grund af indflydelse fra tysk. Det drejer sig om proviant.
- 26.10.1664 Kronborg. Til rigsfeltherre Hans Schack. Skrивeren med den flotte skråskrift. Tysk. Holck selv skriver kun "gehorsamster Knecht Eiller Holck".
- 17.12.1664 København. Memorial til rigsfeltherre Hans Schack og Krigskollegiet. Skrивeren med den flotte skråskrift. Tysk. Holck selv skriver kun "jhre Excell: vnd samptlig herren gehorsamster Diener Eiller Holck".

BILAG 2: BREVE FRA JACOB GEUEKE

I alt 84 breve på tysk + 3 på tysk med fransk indledning og slutning. Når ikke andet er nævnt, har Jacob Geueke kun skrevet "allerunterthenigster phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke" eller "allerunterthenigster phlicht schuldigster vnd gehorsamster knechdt Jacob Geueke", evt. med lidt varierende ortografi.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 851: 1688, februar-september

- 1.2.1688 til kongen. Nr. 34. Skrevet af skriver med skråskrift, Jacob Geuekes sædvanlige skriver, som slutter med at skrive "Eurer Königl.: Maytt:" – foruden dateringen. Jacob Geueke skriver selv der-

- efter kun “allerunterthänigster vnd gehorsamster phlichdt schuldigster knecht Jacob Geueke”.
- 6.2.1688 til kongen. Nr. 35. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Vedlagt memorial om materialer, skrevet af en anden skriver og underskrevet Jacob Geueke.
- 1.3.1688 til kongen. Nr.61. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv kun: “allerunterthenigster gehorsamster knechdt Jacob Geueke”.
- 30.3.1688 til kongen. Nr. 108. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke selv skriver kun “allerunterthenigster gehorsamster phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke”.
- 9.4.1688 til kongen. Nr. 109. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Vedlagt memorial, skrevet af samme skriver, som Jacob Geueke har underskrevet blot med sit navn. Resolutioner derved på tysk.
- 1.7.1688 til kongen. Nr. 197. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 30.7.1688 til kongen. Nr. 199. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.8.1688 til kongen. Nr. 227. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.9.1688 til kongen. Nr. 269. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.9.1688 til kongen. Nr. 270. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- NB: to breve på samme dag.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 852: 1689, januar-juni

- 7.1.1689 til kongen. Nr. 35. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke tilføjer en efterskrift på tysk: “PS Diesen forgongøn nacht ist den sondt gentzlich zu gelegedt vnd nahe zu fuhß passabel ist gestern v forgester seendt nach boette über gongen” [Denne forgangne nat er sundet ganske frosset til og er næsten til fods passabelt i går og i forgårs er der endnu gået både over] (se ill. 2).
- 2.1.1689 til kongen. Nr. 39 Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke tilføjer tysk efterskrift: “PS Diesen forgongen nacht ist in dem sunde so ich die tage ronde thadt, so fihll dreib eyß gelech so das 2 schiffe ein Engelescher v der onder domidt fortgedrieben sein in die enest fohe” [Denne forgangne nat er i sundet ligesom da jeg gjorde dagrunden så megen drivis lagt så at 2 skibe en engelsk og den anden, der var med, er drevet bort i den eneste sejltrende]. “fohe” er Jacob Geueke måde at skrive det nedertyske (plattyske) ord *vore* på. Det betyder ‘fure’, i dette tilfælde altså sejltrende.

- 7.1.1689 Memorial. Nr. 47. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke underskriver kun med sit navn.
- 15.1.1689 til kongen. Nr. 55. En anden skriver end den sædvanlige, med en meget regelmæssig skråskrift.
- 1.2.1689 til kongen. Nr. 70. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.3.1689 til kongen. Nr. 117 Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 12.3.1689 til kongen. Nr. 129. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 5.4.1689 til kongen. Nr. 168. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 14.4.1689 til kongen. Nr. 188. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.5.1689 til kongen. Nr. 238. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.6.1689 til kongen. Nr. 309. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
Jacob Geueke tilføjer selv efterskrift om hollandske skibe, som på grund af modvind må ligge på den anden side af Hammermøllen.
- 22.6.1689 til kongen. Nr. 350. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
Jacob Geueke skriver selv "allerunterthenigster gantz phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke".

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 853: 1689, juli-december

- 5.6.1689 til kongen. Nr. 373. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv "allerunterthenichster phlicht schu phlicht schuldichste knechdt Jacob Geueke". [!] Blækket er meget lyst; der er sikkert kommet vand i blækket. Navnet står helt nede i underkanten af papiret, og det nederste af J og G er skrevet uden for papiret. Brevet handler om møllerne på Kronborg. Her er det meget tydeligt, at han ikke selv har skrevet brevet.
- 27.7.1689 til kongen. Nr. 397. En anden skriver end den sædvanlige. Det er skrevet på papir af et større format end det sædvanlig. Det handler om en kontrovers, da 80 skibe i 2 konvoyer ankom fra Holland, hilsen med salut, flag, deres pligter. Der ligger en specifikation på dem med navne i den følgende pakke.
- 1.8.1689 til kongen. Nr. 413. Den sædvanlige skriver med skråskrift?
- 18.8.1689 til kongen. Nr. 429. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
Der er en længere efterskrift, men også den er skrevet af skriveren.
- 1.9.1689 til kongen. Nr. 462. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 31.10.1689 til kongen. Nr. 557. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
Der er vedlagt en ekstrakt 7.11.1689 af Kronborgs protokol på tysk, skrevet af en anden skriver end den sædvanlige, og denne har også skrevet Jacob Geuekes navn.

- 3.11.1689 til kongen. Nr. 567. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
1.12.1689 til kongen. Nr. 621. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 854: 1690, januar-april

- 4.1.1690 til kongen. Nr. 17. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
25.1.1690 til kongen. Nr. 18. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv "allerunterthenigster gehorsamster knechdt Jacob Geueke".
25.1.1690. Memorial. Bilag til nr. 18. Om arbejdet på fæstningen. Kun underskriften "Jacob Geueke" er egenhændig.
1.2.1690 til kongen. Nr. 43. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
1.3.1690 til kongen. Nr. 108. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver kun "allerunterthenichste phlicht forbundene knechdtt Jacob Geueke".
3.4.1690 til kongen. Nr. 160. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
12.4.1690 til kongen. Nr. 161. Den sædvanlige skriver med skråskrift. En længere indberetning om en kontrovers med englændere, både krigs- og handelsskibe. Den engelske konge havde gjort et engelsk koffardiskib til orlogsmand.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 855: 1690, maj-september

- 2.5.1690 til kongen. Nr. 216. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv "allerunter thenig ster phlicht schuldigigster [sic] knechdtt Jacob Geueke" som han fordeler ned over siden.
3.6.1690 til kongen. Nr. 255. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv "allerunterthenigster phlich schuldich gehorsamste knechd Jacob Geueke".
1.7.1690 til kongen. Nr. 305b. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
1.8.1690 til kongen. Nr. 346. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
19.8.1690 Memorial. Nr. 347. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Der er resolutioner i venstre margen på tysk. Et vilkårligt valgt eksempel: Punkt 5 i memorialet: "Die Steinbrücke zwischen der großen und kleinen Brücke ist nun vollendet geleet und sonst ohnmaßgebig nicht undienlich, daß mit selbiger wegen des vielen Sandes, so in die Grafen gewehet wird, biß zu des Cammer Rath Gürnther straße forgefahen würde." [Stenbroen mellem den store og den lille bro er nu færdiglagt og det vil ellers ikke være uhensigtsmæssigt, om der kunne

- fortsættes dermed på grund af alt det sand, der bliver blæst i graven, indtil kammerråd Günthers gade] Resolutionen derpå er: "Es k. so weit damit fortgefahren werden" [Der kan fortsættes dermed].
- 25.8.1690 til kongen. Nr. 348. Egenhændigt af Jacob Geueke selv, læseligt og ikke dårligt skrevet. Omhandler den svenske flåde, der er ved hammermøllen.
- 4.9.1690 til kongen. Nr. 380. Den sædvanlige skriver med skråskrift. En længere rapport om engelske koffardiskibe.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 856: 1690, oktober-december

- 7.10.1690 til kongen. Nr. 424. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 2.11.1690 til kongen. Nr. 461. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 4.11.1690 til kongen. Nr. 462. Skrevet egenhændigt af Jacob Geueke. Dog med udskriften på bagsiden skrevet af den sædvanlige skriver med skråskrift. Også bilaget, der har overskriften Allerunterthanichst Nachricht, er egenhændigt af Jacob Geueke.
- Jacob Geueke tilføjer på selve brevet en efterskrift, som lyder: "PS. Euwr Maytt nehmen es nicht vngnadich auf, das ich diese weinge Zillen so guht ich gelernt zu Wege gebracht ursachen, es ein geringen schreiber oben erwehtes nicht wolle kordt machen wolle". Oversættelse, se ovfr.
- 1.12.1690 til kongen. Nr. 504. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 7.12.1690 Memorial. Nr. 505. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Underskrevet med Jacob Geuekes navn uden nogen tekst ved underskriften. Resolution i venstre margen på tysk. Bl.a. om, at en svensk skude er gået på grund ved Lappen.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 857: 1691, januar-juni

- 2.1.1691 til kongen. Nr. 5. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 20.1.1691 til kongen. Nr. 29. Skriver med lille klar stejlskrift. Jacob Geueke skriver selv "allerunterthenigster phlicht vnd treuw forbundener knecht Jacob Geueke". Han beder om et lille stykke jord, hvortil han kan trække sig tilbage, når han bliver gammel og svag.
- 1.2.1691 til kongen. Nr. 58. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv "allerungterthenigster phlicht v gehorsamster knecht Jacob Geueke". Jacob Geueke skriver her også selv datoen: "1 February a. 91". Dette er det månedlige brev, hvori kongen bliver

- underrettet om, at “alles noch in gutem stande” dvs. at alt stadig er i god stand.
- 1.3.1691 til kongen. Nr. 87. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Med efterskrift om “Steinfähre” dvs. stenfærge, til fæstningsbyggeriet. Efterskriften er også skrevet af skriveren med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv: “allerunterthenichster phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke”. -t i phlicht ser man kun lidt af det nederste af. Jacob Geueke har skrevet uden for papiret. Måske har han haft svært ved at se?
- 2.4.1694 til kongen. Nr. 111. Skriver med mindre skråskrift.
- 1.5.1691 til kongen. Nr. 172. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Underskriften, især navnet Jacob, er ubehjælpsomt skrevet.
- 2.6.1691 til kongen. Nr. 221. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver selv “allerunterthenigster phlichtd schuldigster gehorsamster knecht Jacob Geueke” pænt og regelmæssigt. Der er stor forskel på dette og det, han skrev 1.5.1691.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 858: 1691, juli-december

- 30.6.1691 til kongen. Nr. 258. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geuekes underskrift står helt nede i underkanten af brevet, men skriften ret regelmæssig.
- 28.7.1691 til kongen. Nr. 293. Skriver med stor stejlskrift. Anbefaling af en officer. Jacob Geueke føjer til egenhændigt: “sonsten is es alhir noch im guten stande und gehet die arbeit will fon statten” og underskriver, idet han fordeler sin tekst over hele den nederste del af siden: “allerunterthenigste phlichtschuldigte vnd gehorsamster knechdt Jacob Geueke”.
- 1.8.1691 til kongen. Nr. 334. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 4.8.1691 til kongen. Nr. 335. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Omhandler kanoner; med nogle kan nå til møllerne ved Helsingborg, nogle andre bruges til svar, når forbipasserende skibe saluterer. Jacob Geueke har brug for krudt.
- 1.9.1691 til kongen. Nr. 378. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver sin underskrift og teksten dertil ubehjælpsomt; blækket løber lidt ud.
- 28.10.1691 til kongen. Nr. 447. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.10.1691 til kongen. Nr. 448. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 1.11.1691 til kongen. Nr. 495. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 8.12.1691 til kongen. Nr. 539. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 859: 1692, januar-april

- 1.1.1692 til kongen. Nr. 22. Den sædvanlige skriver med skråskrift.
- 12.1.1692 til kongen. Nr. 23. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver "allerunterhenigste gehorsomster phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke". Om fæstningsbyggeriet.
- 1.2.1692 til kongen. Nr. 52. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver "allerunterthenigster gehorsomster phlicht schuldigster knechdt Jacob Geueke". Navnet står helt nede i kanten af brevet.
- 27.2.1692 til kongen. Nr. 85. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke underskriver kun med sit navn. Memorial, indeholdende forslag til, hvad der skal gøres og hvordan på Kronborg i den kommende sommer, i flere punkter. Resolutioner dertil i venstre side på tysk.
- 27.2.1692 til kongen. Nr. 86. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Følgebrev til memorialet, med lidt mere om byggeri. Jacob Geueke skriver "allerunterthenigster phlichtschudigster [*sic*] gehorsomster knechdt Jacob Geueke".
- 2.2.1692 til kongen. Nr. 87. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver "allerunterthenigster phlicht schuldigster gehorsamster knechdt Jacob Geueke". Der er kommet is i Sundet. Ingen beretninger fra marts og april.

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 860: 1692, maj-august

- 1.5.1692 til kongen. Nr. 260. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver "allerunterthanichster gehorsomster phlicht schuldigster knecht Jacob Geueke". Skriften er meget dårlig, især navnet.
- 12.6.1692 København til kongen. Nr. 307. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver noget ubehjælpsomt "allerunterthenichster phliichd schuldigster knecht Jacob Geueke". Uden prikker over i'erne i phliichd. Navnet står som så ofte helt nede i underkanten af papiret.
- 1.7.1692 til kongen. Nr. 348. Den sædvanlige skriver med skråskrift. Jacob Geueke skriver "allerunterthenigster phlicht schuldigster gehorsamster knechdt Jacob Geueke" og tilføjer en efterskrift: "PS ob man die Erde bey der Kirche auff der wall wider einwerffen soll oder ob es ihre May allergnedichst erschluch zu sehen". Han mener, at han vil høre Kongens forslag.
- 4.8.1692 til kongen. Nr. 382. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

23.8.1692 til kongen. Nr. 383. Skriver med skråskrift, den sædvanlige. Jacob Geukes navn står helt nede i underkanten af brevet, og han har skrevet J og G lidt uden for papiret

Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Pk. 861: 1692, september-december

2.9.1692 til kongen. Nr. 447. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

2.10.1692 til kongen. Nr. 469. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

17.10.1692 til kongen. Nr. 470. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

Jacob Geueke skriver: "allerunterthenig phlicht schuldich getreuer knechdt Jacob Geueke".

1.11.1692 til kongen. Nr. 528. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

23.11.1692 til kongen. Nr. 529. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

Længere redegørelse for forskellige begivenheder.

1.12.1692 til kongen. Nr. 571. Den sædvanlige skriver med skråskrift.

12.12.1692 memorial. Nr. 572. Jacob underskriver kun med sit navn, og fornavn og efternavn løber over i hinanden: JacobGeueke. Det kunne nok tyde på, at han ikke kunne se ret godt.

Brevet er af en af en professionel skriver, men ikke ham med skråskriften. Resolution af 13.12.1692 på tysk.

BREVE 1663 MED FRANSK INDLEDNING OG SLUTNING

Krigskollegiet (Landetaten) Indkomne breve 1660-1678. Pk. 24. 1663

Heri egenhændige breve fra Jacob Geueke, som på det tidspunkt var kommandant i Nakskov:

8.1663 "Nachschou" til Meyer, sekretær for Krigskollegiet. På tysk, men med fransk indledning, slutning og udskrift: "Monsieur et tre honn Amy" – "Monsieur in Eyle Vostre tres humble et tre A.y Seruitur Jacob Geueck" – "A Monsieur Monsieur Meyer Scret: du Consil du gueere sour Sa May et [dvs. etc.] a Copenhage".

Derved er vedlagt brev af Nakskov "Nachschouff" 7.4.1663 fra "Borgmestere och Raad, paa Eigne och Menige Borgerskabß weigne her sammestedtzt" på dansk.

- 28.10.1663 Nakskov “Naschau” til Hans Schack. Tysk, men med indledning og slutning på fransk: “Monsiegnour Diese stunde kompt den H: Obr. steinsen zu mihr vnd begehrett ...” – “ich sterbe Monsiegnour Le plus humble et obaisans valett Jacob Geuek”. Desuden udskrift på fransk, men den har Jacob Geueke ikke skrevet selv.
- 24.11.1663 Nakskov “Naschau” til Hans Schack. Tysk, men med indledning og slutning på fransk. “Monsieur” – “ich sterbe Monsiegnour Vostre tres obaidans valett Jacob Geueke” I brevet omtaler Jacob Geueke sekretæren for Krigskollegiet “Monsieur Meyer”. Fransk udskrift på brevet med samme flotte skriverhånd som den, der skrev udskrift på brevet af 28.10.1663.

SUMMARY

BIRGIT CHRISTENSEN: *Written language skills and written language choices of two Kronborg Castle commandants in the second half of the 17th century*

It is a rule of thumb that the army's command language was German until 1773 and after that Danish. But along with the language of the army, the army's administration also had a written language, and that is the subject of this brief empirical study. The study will discuss the written language skills and the choice of written language by two commandants of the same age at Kronborg, who were otherwise very different people, each holding the position of commandant at the fortress for a number of years in the second half of 17th century, in a selection of letters from them to the king and the central administration. The letters are often about the construction work, which took place at Kronborg at the time. The following questions are asked: Which language was used when writing to whom? And what language did they allow to be written to whom, when they used professional writers? In what situations did they use professional writers? Was the choice of language determined by the recipient? The first is the Danish nobleman Eiller Holck (1627–1696). The letters examined are from 1660–1664. Eiller Holck, who was quite well-educated, was skilled at writing in both Danish and German, but mostly used a writer, and when writing himself, he seldomly wrote more than a short text near his signature. When he himself wrote to the king, he wrote Danish, but when writing to the king using a writer, the writer used German. This was also the case when writing to the Danish/Norwegian nobleman Jørgen Bielke. This is perhaps linked with the language skills of the writer that was available. Holck took into account the fact that his superior, Danish Field Marshall Hans Schack, preferred German. Both Hans Schack and Eiller Holck used translations in communications with their troops. The second is Jacob Geueke, son of a commoner from Burg on the German island of Femern (1617–1699). The letters examined are from 1688–1692. He used German

language writers, only wrote amendments on the letters himself and only in German and was not satisfied with his own standard of writing. Perhaps he understood Danish. It is of vital importance that many of the recipients of the letters in the central administration were from Holsten. Perhaps the delivered correspondence would have been in Danish to a greater extent had Jørgen Bielke been more involved in the administration?